

کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی
از نگاه دبیران علوم اجتماعی آذربایجان شرقی

کدام جامعه را بشناسیم!

محمود اردوخانی

اشاره

رسالت‌ها، اهداف و وظایف درس علوم اجتماعی و کتاب‌ها و متون آموزشی آن چیست؟ نسبت کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی با جامعه امروز ایران چگونه است؟ این کتاب‌ها دانش‌آموزان را به‌عنوان شهروندان آینده، تا چه اندازه با حقوق، مسئولیت‌ها و مهارت‌های ضروری زندگی و مهارت تفکر انتقادی و قدرت حل مسئله آشنا می‌کنند؟

دانش و توانایی معلمان و دبیران علوم اجتماعی برای تدریس این کتاب‌ها به چه میزان است؟ و تا چه اندازه قادرند به شکلی فعال به تدریس این مباحث بپردازند؟ و بالاخره اینکه با توجه به منزلت و جایگاه علوم انسانی و اجتماعی در ایران، دانش‌آموزان با چه انگیزه‌ها و دلایلی به این رشته می‌آیند؟

این مجموعه سؤالات را در نشست صمیمانه با سه تن از دبیران علوم اجتماعی استان آذربایجان شرقی در میان گذاشته‌ایم:

● **سعیده رحمانپور**، کارشناس ارشد جامعه‌شناسی و سرگروه علوم اجتماعی استان

● **رسول چاکری**، کارشناس ارشد جامعه‌شناسی

● **فاطمه شفاهی**، کارشناس ارشد مطالعات زنان

آنچه در ادامه از نظراتان می‌گذرد، حاصل مباحث این نشست است. با هم می‌خوانیم.

به افکار و تخیلات دانش‌آموزان است، برای آنکه بتوانند با جامعه خود و دنیای اجتماعی که در آن زندگی می‌کنند، آشنا شوند و با چالش‌های آن‌ها آگاهانه روبه‌رو شوند بتوانند به راه‌های برون‌رفت از وضع موجود و ارتقا، تحول و تغییر آن بیندیشند. البته تمام آن‌ها به شرطی است که کتاب‌ها به‌گونه‌ای نوشته شوند که ارتباط عملکردی با دانش‌آموز داشته باشند. یعنی جنبه کاربردی و عملکردی کتاب‌ها بیشتر مورد توجه قرار گیرد.

○ **چاکری**: کتاب‌های علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی را باید طوری تألیف کنند که صرفاً نظری نباشد و به واقعیات اجتماعی بپردازند. مطالب ملموس جامعه را به‌صورت تجربی و واقعی در کتاب‌ها بیاورند. تعاریف و مفاهیمی را که در کتاب‌های درسی می‌آورند، به شکل علمی و تجربی تعریف کنند.

● **آیا کتاب‌هایی که در حال حاضر تدریس می‌کنید، از چنین منظره‌ی مشکل دارند؟**

○ **رحمانپور**: علوم اجتماعی قطعاً یکی از رشته‌های مهم برای زندگی اجتماعی در جامعه امروز است، به نحوی که همه گروه‌های اجتماعی، اعم از خانواده‌ها، سازمان‌ها و دولت به آن نیاز دارند. ما امروز مشکلات و نابسامانی‌های بسیاری در جامعه داریم که خیلی از آن‌ها به حوزه اجتماعی برمی‌گردند. از سوی دیگر، امروز شرایط اجتماعی نسبت به گذشته و چند دهه پیش کاملاً فرق کرده است. جامعه امروز با نیازها و علاقه‌های متفاوت و نگرش‌های متنوع و به تبع آن با مسائل و مشکلات و آسیب‌های اجتماعی متفاوتی روبه‌روست که توجه ویژه و متفاوتی را می‌طلبد. در حال حاضر وسایل ارتباط جمعی، اطلاع‌رسانی و آموزشی بسیار متنوع، متکثر و متفاوت شده‌اند و نقش آموزشی افزایش پیدا کرده است. در این میان، کتاب‌های درسی نیز در این فضا و هندسه چه نقش‌های خاصی را باید در آموزش و انتقال فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی میراث علمی و مهارت‌های اجتماعی ایفا کنند و کتاب‌های علوم اجتماعی نقش مهمی در این زمینه دارند. یکی از نقش‌های کتاب‌های علوم اجتماعی آگاهی‌بخشیدن به ایده‌ها و افکار و روشنی‌بخشی

○ بله، من فکر می‌کنم مانند کتاب‌های تجربی معتبر و محل استناد نیستند. ممکن است درست باشند یا نباشند. کتاب‌های علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی بهتر است براساس جامعه خودمان، رویکردی واقعی داشته باشند. حتی اگر نظریه علمی را مطرح می‌کنند، شرح آن باید براساس مثال‌هایی از جامعه خودمان باشد تا بحث برای دانش‌آموزان روشن و ملموس شود.

به مصادیقی برای این نقطه ضعف در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی می‌توانید اشاره کنید؟

○ مصادیق بیشتر شامل مباحثی هستند که جنبه نظری دارند. مثلاً نظریه پارسونز یا بحث‌های هابرماس در حوزه خصوصی و عمومی را آورده اما به مثال‌های روشنی برای درک و فهم این مفاهیم اشاره نکرده است. می‌توانست اشاره کند که ما سابق در حوزه خصوصی خودمان محیط‌هایی داشتیم که افراد با حضور در آنجا با یکدیگر درددل می‌کردند و مسائلشان را می‌گفتند. دانش‌آموز می‌دانست که می‌تواند در آنجا حرف‌های خود را بزند و کسی هم مزاحم او نمی‌شود.

○ شفاهی: مشکل اساسی که ما در کتاب‌های علوم اجتماعی به صورت اعم داریم، نظام متمرکز تألیف کتب است. در این نظام به ویژگی‌های بومی، قومی و منطقه‌ای توجه نمی‌شود و این موضوع مشکل ساز شده است. کتاب مطالعات اجتماعی و همین‌طور جامعه‌شناسی یک و دو برای دانش‌آموز متوسط تهرانی نوشته شده است. دانش‌آموزان ما، در حاشیه آذربایجان، به لحاظ ساختارهای قومی، منطقه‌ای و فرهنگی، با چنین شکلی از تدوین و تألیف کتاب مشکل دارد.

● آیا می‌توانید توضیح دهید منظور شما از مشکل بودن این درس برای بچه‌های شهرستانی چیست؟

○ شفاهی: در مناطق حاشیه‌ای کشور و شهرستان‌ها، معلم باید یک بار متن کتاب را به فارسی روان برگرداند و آن متن را دانش‌آموز بخواند و همین متن تدریس شود.

● آیا مشکل زبان هم وجود دارد؟

○ شفاهی: دو زبانه بودن یک مشکل است اما منظور ما این نیست که کتاب به ترکی نوشته شود. کتاب باید روان و ساده باشد تا دانش‌آموز مناطق حاشیه کشور و شهرستان‌ها مطالب را متوجه شود.

● لطفاً موضوع را قدری باز کنید و مصداق ارائه دهید. شفاهی: معلمان ما با درس شش کتاب جامعه‌شناسی

یک مشکل دارند. بیشتر نظریه‌های جامعه‌شناسی این کتاب را در دوره‌های کارشناسی به ما آموزش می‌دادند. این درس در سطحی است که معلم هم در فهم آن مشکل دارد. از سطح معلم لیسانس بالاتر است. مطالب باید روان و ساده باشند. باید از عباراتی استفاده شود که معلم متوجه شود. وقتی معلم مشکل دارد، دانش‌آموز چه باید بکند؟! چنین مواردی در کتاب‌های جامعه‌شناسی یک و دو و پیش‌دانشگاهی به چشم می‌خورند.

● ظاهراً معلمان با مباحث تئوریک و نظری مشکل دارند. مشکل شما با این دروس دقیقاً چیست؟

○ چاکری: در بحث مکاتب و نظریه‌ها، کتاب پوزیتیویسم را مطرح می‌کند. این بحث با این اختصار و کوتاهی و با این شیوه طرح و زبان پیچیده مطالب قابل درک و فهم نیست. مطالب باید به صورت واقعی‌تر مطرح شوند. در دوره‌های آموزشی هم معلمان در زمینه پوزیتیویسم مشکل داشتند. تفهیم آن به دانش‌آموز به مراتب مشکل‌تر است.

○ شفاهی: در مورد جامعه‌شناسی تفهیمی با وجود اینکه خانواده‌ها تحصیل کرده و فرهنگی هستند، درک موضوع برای دانش‌آموزان مشکل است و معلم یک بار باید آن را به زبان ساده برگرداند و ترجمه کند. بچه‌ها گفته‌های معلم را نت برداری می‌کنند، اما باز هم می‌گویند کتاب را نمی‌فهمیم. البته حق هم دارند، چرا که دانشجوی کارشناسی هم جامعه‌شناسی تفهیمی را به سختی درک می‌کند، حال چگونه دانش‌آموز سال دوم دبیرستان می‌تواند آن را بفهمد؟

○ رحمانپور: مشکلات ما در حوزه کتاب‌های علوم اجتماعی طوری است که همه همکاران ما را درگیر کرده است. خوش‌بختانه چندسالی است که گروه‌های آموزشی فعالیت‌های منسجم‌تری دارند که یکی از کارهای آن‌ها، نقد و بررسی کتاب‌های تازه تألیف است. این مسائل در گردهمایی‌ها منعکس می‌شوند. در واقع، از همکاران خواسته می‌شود که نقدهای خود را در مورد کتاب‌های جدید تألیف مطرح کنند تا منعکس شود. ما سالیان سال است که این نقدها را در مورد کتاب‌های درسی علوم اجتماعی داریم. از جمله اینکه کتاب علوم اجتماعی به زبان فلسفه نوشته شده است، در حالی که علوم اجتماعی زبان و منطق خودش را دارد.

از طرف دیگر، همکاران همگون و هم‌سطح نیستند. ما معلمان کارشناس، کارشناس ارشد، غیرمرتبط و نیمه‌مرتبط داریم که این کتاب‌ها را تدریس می‌کنند. کتاب درسی با توجه به جنبه تخصصی‌اش باید طوری نوشته شود که برداشت‌های متفاوتی از آن نشود و ارتباط دانش‌آموز و معلم راحت‌تر برقرار شود اما در مورد این کتاب‌ها چنین اتفاقی نمی‌افتد. ما این مسائل را

انتقال داده‌ایم و مطمئنم که به دفتر تألیف هم رسیده است، اما تاکنون اقدامی برای رفع این مشکلات صورت نگرفته است. در کتاب سال چهارم هم مطالب غنی و گسترده‌ای آمده است. اما مرتبط با فضای ذهنی و درک دانش آموز سال چهارم نیست. دانش آموز سال چهارم نمی‌تواند ارتباط خوبی با کتاب برقرار کند.

● مگر دانش آموز سال چهارم درباره این مباحث از سال‌های قبل پیش زمینه ذهنی ندارد؟

○ **رحمانپور:** نه، پیش‌زمینه خیلی قوی نیست. برای مثال، عصر روشنگری در کتاب آمده است. شما تصور کنید غرب چه تحولات عظیمی را پشت سر گذاشته تا به عصر روشنگری رسیده است. اما در کتاب درسی ما در دو جلسه باید تمام مطالب مربوط به آن را مطرح کنیم و بگذریم. جالب اینکه در اول کتاب خواسته شده است به کتاب‌های تاریخ ایران و جهان یک و دو هم مراجعه کنیم. مگر ما چقدر فرصت داریم؟ فقط دو ساعت در هفته!

● حتی در رشته علوم انسانی؟

○ **رحمانپور:** بله حتی در رشته علوم انسانی. این کار برای ما مشکل است، چون تمام مطالبی که در کتاب آمده، نیازمند پیش‌زمینه است تا معلم بتواند دانش آموز را با خود همراه کند و این اتفاق نمی‌افتد.

● فلسفی بودن کتاب‌های علوم اجتماعی موضوعی بود که یکی از همکاران به آن اشاره کردند. شما این نقد را چقدر وارد می‌دانید و در این مورد چه نظری دارید؟

○ **چاکری:** بله، خیلی زیاد. اگرچه فلسفه ما در علوم است، ولی جامعه‌شناسی علم واقعیات اجتماعی و مسائل عینی و واقعی زندگی و روابط اجتماعی است. اما بیشتر مسائل و مباحث کتاب جامعه‌شناسی انتزاعی است؛ مثل «اعتبارات عقلی» یا آنجا که صحبت از «وحی» می‌شود. دانش آموز می‌پرسد که وحی چیست و سؤالات زیاد دیگری مطرح می‌کند که باید بتوانم مثال بزنم و چون نمی‌توانم، می‌گویم به معلم دینی مراجعه کند.

در قسمت‌هایی هم نه فقط به فلسفه که به فلسفه اسلامی ورود می‌کند که ممکن است معلمی هم که فلسفه نخوانده است، در این زمینه اطلاعاتی نداشته باشد.

● ارتباط موضوعات و مطالب با کتاب درسی سال‌های قبل چگونه است؟

○ **رحمانپور:** به دلیل تازه تألیف بودن کتاب‌ها در سال‌های

دوم، سوم و چهارم مطالب آن‌ها همپوشانی دارند، غیر از کتاب مطالعات اجتماعی که تغییر نکرد.

○ **شفاهی:** بهتر است به جای پرداختن به موضوعات نظری نیازهای دانش‌آموزان و مسائلی که در جامعه با آن‌ها مواجه هستند، مطرح شود. مثل روابط خانوادگی و مسائل آن، آشنایی با مقررات ازدواج خصوصاً برای دختران، حقوق خانواده، طلاق، سرپرستی و حقوق شهروندی. این‌ها از مسائل و چالش‌های مهم خانواده‌ها، مدارس و دانشگاه‌ها هستند. باید دانش آموز قدرت تشخیص و تحقیق داشته باشد.

● با توجه به محتوا و موضوعات کتاب‌های جامعه‌شناسی، آیا دانش‌آموزان برای رسیدن به قدرت تمییز و تشخیص، تفکر انتقادی، تحقیق و حل مسئله آماده می‌شوند؟

○ **شفاهی:** ما باید از طریق کتاب‌ها به دانش‌آموزان یاد بدهیم که با مسائل اجتماعی چگونه برخورد کنند و چگونه رفتاری را در زندگی داشته باشند. اما جوانان ما یا منزوی هستند یا درگیر مسائل دیگر و خانواده‌ها همچنان نگران. حل بخشی از این مشکلات را باید کتاب‌های علوم اجتماعی برعهده بگیرند. طبیعی است که در جامعه اختلاف نگرش و عقیده وجود داشته باشد، و ما باید در کلاس‌ها و کتاب‌ها جوی ایجاد کنیم که دانش‌آموز نحوه رفتار با دیگران و عقاید مخالف را یاد بگیرد. مثل انتخابات که موجب بروز اختلاف عقاید و سلاطین می‌شود. دانش‌آموز باید گوش کردن، نقد شدن و نقد کردن را یاد بگیرد. اما با این محتوای کتاب‌ها او فقط موظف است یک سلسله محفوظات را حفظ کند و برای گرفتن نمره در آزمون نهایی ارائه دهد.

● از صحبت‌های همکاران چنین استنباط می‌شود که نقدپذیر نبودن، پرسشگر نبودن، و نداشتن تفکر انتقادی یکی از مسائل دانش‌آموزان است خانم رحمانپور شما این موضوع را چگونه می‌بینید؟

○ **رحمانپور:** بله دانش‌آموز امروز حتی مسئولیت‌پذیر هم نیست، چون به او یاد نداده‌ایم و آموزش نداده‌ایم که مسئولیت او در چه زمینه‌هایی است. معلم وقتی جامعه‌شناسی تدریس می‌کند، بهتر است در مورد حفظ محیط‌زیست و نحوه رفتار دانش‌آموز با محیط‌زیست و طبیعت، استفاده از وسایل مدرسه، رعایت حقوق دیگران و رفتار با سایرین را به او آموزش بدهد، نه آنکه بگویم ماکس وبر در جامعه‌شناسی تفهیمی چه گفته است.

● یعنی می‌فرمایید آموزش شهروندی و مسائل مربوط

به آن در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی و مطالعات اجتماعی نیامده است!

○ **رحمانپور:** خیر در کتاب‌ها این مباحث مطرح نشده‌اند، در حالی که به نظر می‌رسد رسالت حقیقی آموزش علوم اجتماعی در مدارس طرح چنین مباحث و مسائلی است.

○ **چاکری:** کتاب‌هایی که تازه تألیف می‌شوند، اگر در مورد جامعه‌شناسی ایران و زندگی اجتماعی ما باشند، یا مثال‌هایی از جامعه خودمان داشته باشند، بسیار مفیدتر است تا مباحث نظری برگرفته از جوامع دیگر. باید بتوانیم جامعه‌شناسی منطبق با جامعه خودمان داشته باشیم، نه اینکه مسائل مربوط به جامعه آمریکا را دنبال کنیم که ارزشی برای جامعه ایران ندارد.

اگر یکی از درس‌ها به ویژگی‌های خوب و بد ایرانیان اختصاص پیدا کند و دانش‌آموز تجزیه و تحلیل کند که کدام ویژگی را تقویت و کدام یک را کاهش دهد، خیلی بهتر است تا نظریه‌ها و مکاتب و مباحث نظری و غیرملموس ذهنی را یاد بگیرد.

● شما به عنوان معلم درس علوم اجتماعی، برای تدریس به شکلی مؤثر و فعال از چه شیوه‌هایی استفاده می‌کنید؟

○ **رحمانپور:** خوش‌بختانه گروه‌های آموزشی در این مورد فعالیت‌های خوبی داشته‌اند. ما دوره‌های ضمن خدمتی داشتیم با عنوان «همیاری» که خیلی خوب برگزار شدند و همکاران هم از کم و کیف کارهای انجام شده و تجربیات یکدیگر خوب بهره گرفتند. مسابقاتی نیز در زمینه روش‌های فعال تدریس برگزار کردیم که باعث شد، رقابتی بین همکاران ایجاد شود. در مورد بالا بردن کیفیت تدریس و به‌ویژه اینکه چگونه مباحث را کاربردی کنند باید بیشتر کار شود. اما ما در کلاس با تعداد زیاد دانش‌آموزان و فرصت کم نمی‌توانیم از روش‌های فعال تدریس استفاده کنیم. همکاران ما در تعاملی که با یکدیگر دارند، در مورد چگونگی اجرای روش‌های فعال گفت‌وگو می‌کنند و می‌کوشند با روش‌های فعال یکدیگر آشنا شوند. اما محدودیت زمان و تعداد زیاد دانش‌آموزان مانعی در راه استفاده دقیق و مداوم از این روش‌هاست.

● خانم رحمانپور، با توجه به مسئولیتتان در استان، بفرمایید که آیا همکاران شما اهل تحقیق و مطالعه هستند؟

○ **رحمانپور:** به‌طور کلی می‌توانم بگویم، همکارانی که تحصیلات تکمیلی دارند، دنبال تحقیق هستند.

● به عنوان یک معلم علوم اجتماعی در زمینه موضوع

تدریس و روش‌های فعال تدریس تا چه اندازه کار مطالعاتی و علمی و پژوهشی انجام می‌دهید؟

○ **شفاهی:** تحقیق‌هایی داریم، اما امیدوارکننده نیستند. یکی از آسیب‌های نظام آموزشی ما پایین بودن سطح مطالعات معلمان است و دیگری حجم کتاب‌های درسی و تعداد دانش‌آموزان. در مورد روش تدریس هم باید بگویم، از وقتی کتاب‌ها تغییر کردند، تدریس بیشتر به روش سخنرانی و خطابی صورت می‌گیرد. چرا که با این مباحث نظری روش فعال جواب نمی‌دهد و معلمان اکثراً نمی‌توانند به شکل فعال و به روش ایجاد نقش این مباحث را ارائه دهند.

● لطفاً مثال بزنید.

○ **شفاهی:** درس «عصر روشنگری» را چگونه می‌توان ارائه داد؟ به قدری زمینه مطالعاتی می‌خواهد که نمی‌توان از روش فعال و همیاری استفاده کرد.

● روش‌های فعال تدریس با توجه به موضوعات کتاب چگونه اجرا می‌شوند؟

○ **چاکری:** در حال حاضر، نوع مباحث و شرایط کلاس و فضا اجازه این کار را نمی‌دهد.

مباحث به نحوی هستند که زمینه فراهم نیست تا دانش‌آموز اظهار نظر کند. مثلاً انواع شناخت. شناخت و حیانی موضوعی است که دانش‌آموز نمی‌تواند برای آن مثالی بیاورد.

○ **شفاهی:** در چهل دقیقه چگونه می‌شود. با توجه به تعداد دانش‌آموزان و موضوعات کتاب روش فعال ارائه کرد؟ دانش‌آموزان رشته علوم تجربی برای هر درسشان چهار ساعت زمان دارند؛ فیزیک، شیمی و ریاضی. اما سوم علوم انسانی و پیش‌دانشگاهی فقط دو ساعت.

را مطرح می‌کنند، اما از نظام اجتماعی خودمان و اینکه چه ویژگی‌هایی دارد، چیزی نمی‌گویند. حتی مثال‌ها هم انتزاعی هستند.

○ **شفاهی:** ای کاش مصداق‌ها را می‌گفتند. مسائل دانشگاهی را آورده‌اند در دبیرستان مطرح می‌کنند به جای مسائل انتزاعی بهتر بود وظایف و حقوق خانواده گفته می‌شد تا دانش‌آموز برای حضور در جامعه آماده شود. دانش‌آموز باید بداند در اتوبوس و خیابان چه رفتاری باید داشته باشد و وظیفه او چیست. چرا دیگر کسی به راحتی به افراد پیر و مسن در اتوبوس‌ها جای خود را نمی‌دهد؟ احترام گذاشتن به بزرگ‌ترها چرا در جامعه ما و بین نسل جوان کم‌رنگ شده است؟

امروز وقتی سه دوست را می‌بینید که در کنار هم نشسته‌اند، هر کدام به تنهایی اما در جمع با سیستم‌های مجازی در اختیارشان سرگرم هستند. چرا؟ دیگران این مسائل را چگونه حل کرده‌اند؟ ما باید چه کار کنیم و کتاب‌های درسی و مدارس و معلمان علوم اجتماعی ما در این زمینه چه وظیفه و رسالتی برعهده دارند؟

○ **رحمانپور:** پرداختن به مسائل اجتماعی و انسانی و تقویت روابط انسانی موضوعی است که باید به تمام رشته‌های تحصیلی اختصاص پیدا کند. ما از همه انتظار رعایت اخلاق و رفتار انسانی را داریم. این موضوع مخصوص دانش‌آموز علوم انسانی و اجتماعی نیست و نباید باشد. در همه رشته‌ها لازم است و چه‌قدر خوب می‌شود دو واحد درسی عملکردی می‌داشتیم و جامعه‌شناسی را واقع‌بینانه برای دانش‌آموزان ارائه می‌کردیم. باید بدانیم که دکتر، پرستار و مهندس هم به آموزش رفتارهای انسانی و اخلاقی در مدرسه نیاز دارند. جامعه‌شناسی خیلی خوب می‌تواند به ارزش‌های انسانی بپردازد.

● **با این وصفی که از رشته علوم اجتماعی در ایران و نیز کتاب‌ها و مباحث و معلمان آن داشتید، به نظر شما چه انگیزه و دلیلی برای جذب دانش‌آموزان به این رشته وجود دارد؟**

○ **شفاهی:** نگرش غالب نسبت به علوم انسانی این است که بیشتر دانش‌آموزان ضعیف به این رشته‌ها می‌روند. از طرف دیگر، چون علوم انسانی جایگاه خود را پیدا نکرده است و بازار کار مناسبی ندارد، اولیا هم دوست دارند فرزندانشان ریاضی و تجربی بخوانند. در حالی که هم‌اکنون ملاحظه می‌کنیم، فارغ‌التحصیلان رشته‌های تجربی، ریاضی و اجتماعی هر سه بیکار هستند. بنابراین اگر چه نگرش نسبت به علوم انسانی منفی است، اما از نظر بازار کار همه رشته‌ها مثل هم‌اند.

● **آیا اگر حجم کتاب، زمان کلاس، و تعداد دانش‌آموزان مناسب باشد، در تدریس کتاب به روش فعال مشکلی ندارید؟**

○ **رحمانپور:** موضوعات کتاب هم اشکال دارند. برای بعضی از درس‌ها نمی‌شود گروه‌های فعال تشکیل داد.

○ **چاکری:** اگر یک کار عملی از دانش‌آموز بخواهیم، وقت کم می‌آوریم. در نهایت هم فقط همان دانش‌آموز یا همان گروه موضوع را می‌فهمند و زمانی برای تدریس باقی نمی‌ماند.

● **آیا دانش‌آموزان با کتاب‌های علوم اجتماعی چگونه ارتباط برقرار می‌کنند؟**

○ **چاکری:** فکر می‌کنم به کسی که تدریس می‌کند، بستگی دارد. مثلاً دانش‌آموز از بحث انتزاعی فرار می‌کند و این مدرس است که باید تصمیم بگیرد چه کار کند که او را جذب کند.

○ **شفاهی:** من در حال حاضر وقتی درس می‌دهم، فکر می‌کنم دانش‌آموزان یاد گرفته‌اند اما بعد متوجه می‌شوم که درس را نفهمیده‌اند.

○ **رحمانپور:** کتاب جنبه فلسفی دارد. دانش‌آموز نمی‌تواند ارتباط برقرار کند.

● **مطرح شد که کتاب‌ها به جامعه‌شناسی ایران و مسائل اجتماعی آن نمی‌پردازند. منظور چیست؟**

○ **چاکری:** کتاب‌های جامعه‌شناسی با واقعیت جامعه ما منطبق نیستند. نظم اجتماعی را مطرح می‌کنند، اما به نظم در جامعه ایران نمی‌پردازند. وقتی نظام اجتماعی را تعریف می‌کنند، ویژگی‌های جامعه سنتی و جامعه صنعتی